

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Сумська філія

Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**з навчальної дисципліни «Вступ до спеціальності»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

081 Право (право)

**№7 за темою «ОРГАНІЗАЦІЯ НАЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В
УНІВЕРСИТЕТІ»**

Суми 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. №7

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 р. №8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 р. №2

Розробник:

Професор кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії ХНУВС, канд. іст.
наук, ст. наук. співр. Надія ДЕМИДЕНКО

Рецензент:

Професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Харківського
національного університету внутрішніх справ, доктор філософських наук,
професор Олександр ТЯГЛЮ

План лекції

1. Загальна характеристика форм організації навчання у вищій школі.
2. Методика викладання лекції у вищій школі.

Рекомендована література

Основна

1. Байлов А.В., Литвин О.М., Чумак В.В. Науково-дослідницька діяльність студентів, курсантів, слухачів, аспірантів, ад'юнктів та докторантів: довідник молодого вченого / за заг. ред. О.М.Головка. Харків: ХНУВС : Тім Пабліш Груп, 2016. 363 с.
2. Данильян О.Г., Дзьобань О.П., Організація та методологія наукових досліджень: навч. посіб. Харків : Право, 2017. 446 с.
URI: [URL:https://dut.edu.ua/uploads/1_2032_60626625.pdf](https://dut.edu.ua/uploads/1_2032_60626625.pdf)
3. Костриченко В.М. Університетська освіта: Навч. посібник. Рівне: НУВГП, 2010. 94с. URI: <https://ep3.nuwm.edu.ua/2111/>
4. Кислий В.М. Організація наукових досліджень : навчальний посібник. Суми :Університетська книга, 2011. 224с.
URI: https://www.youtube.com/watch?v=DXc_KyXdiU&t=9s

Додаткова

1. Бірта Г. О. Методологія і організація наукових досліджень. Навч. посіб. К. : «Центр учбової літератури», 2014.142 с.
URI:https://shron1.chtyvo.org.ua/Burhu_Yurii/Metodolohiia_i_orhanizatsiia_naukov_ykh_doslidzhen.pdf
2. Каламбет С.В., Іванов Ю.В., Півняк Ю.В. Методолія наукових досліджень: Навч. посіб. Дн-вськ: Вид-во Маковецький, 2015. 191 с.
URI: <https://pgasa.dp.ua/wp-content/uploads/2017/10/3-1.pdf>
3. Методика та організація наукових досліджень: Навч. посіб. С. Е. Важинський, Т.І. Щербак. – Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.
URI: http://lib-net.com/book/118_Metodika_ta_organizaciya_naykovih_doslidjen_.html
4. Мошинський, В. С. Система та процедури внутрішнього забезпечення якості вищої освіти URI: <http://ep3.nuwm.edu.ua/id/eprint/10062>

Інформаційні та навчальні ресурси в Інтернеті:

1. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського.
URL:<http://www.nbuv.gov.ua>
2. ДНУ «Український інститут науково-технічної експертизи та інформації» (УкрІНТЕІ). URL: <http://www.uintei.kiev.ua>
3. ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки Г.М.Доброва НАН України» URL: <https://stepscenter.org.ua/>

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

1. Загальна характеристика форм організації навчання у вищій школі

Форми організації процесу навчання розкривають через способи взаємодії педагога зі студентами, під час розв'язання дидактичних завдань. Вони виявляються за допомогою різних шляхів керування діяльністю, спілкуванням, відносинами. У них реалізується зміст освіти, освітні технології, стилі, методи й засоби навчання.

Форма організації навчання – певна структурно-організаційна та управлінська конструкція навчального заняття залежно від його дидактичних цілей, змісту й особливостей діяльності суб'єктів та об'єктів навчання. Форми організації навчання мають упорядкувати навчальний процес. Їхньою провідною ознакою для класифікації є дидактичні цілі. Водночас кожна організаційна форма навчання може мати кілька дидактичних цілей. У дидактичному процесі найчастіше виокремлюють чотири групи організаційних форм: навчальні заняття, практична підготовка, самостійна робота, контрольні заходи.

До першої групи належать: лекція, семінар, лабораторне заняття, практичне заняття, індивідуальне заняття, навчальна конференція, консультація, навчальна гра та ін. Вони мають свої особливості, врахування яких дає змогу оптимізувати процес навчання.

Провідною формою організації процесу навчання у ВНЗ є лекція, яка забезпечує системне подання наукових знань у викладенні науково-педагогічних працівників. Матеріал під час лекції подають науково, концентровано, логічно й аргументовано. У підготовці до заняття враховано зміст, структуру, добір прикладів та ілюстрацій, методичне оформлення, розрахунок часу, склад та особливості студентів.

Види лекцій: вступна, тематична (інформаційна), оглядова, настановча, підсумкова. Часто до видів лекцій зараховують також проблемну лекцію, лекцію-візуалізацію, лекцію із запланованими помилками, бінарну лекцію (лекцію вдвох), лекцію-прес-конференцію.

Однак це не зовсім правильно, оскільки йдеться не про вид лекції, а метод її викладання: проблемна лекція – на основі проблемного методу; бінарна (лекція вдвох) – методу діалогу; лекція-візуалізація – методу наочності; лекція із запланованими помилками – методу пошуку помилок; лекція-прес-конференція – методу запитань-відповідей.

Вступна лекція дає перше цілісне уявлення про навчальний предмет і орієнтує студента в системі роботи з цього курсу.

Інформаційна лекція передбачає передавання слухачам певного обсягу інформації із певної навчальної дисципліни шляхом послідовного розкриття наукових фактів, явищ, процесів.

Оглядова лекція – систематизація наукових знань на високому рівні, що потребує чимало асоціативних зв'язків у процесі осмислення інформації, яку викладають під час розкриття внутрішньо-предметних і міжпредметних зв'язків, крім деталізації й конкретизації.

Настановча лекція – вид лекції у вищій школі, спрямований на розкриття підходів, принципів, умов, форм, методів та особливостей діяльності студентів з метою оволодіння сукупністю знань, навичок і вмінь. Наставовчі лекції найчастіше проводять зі студентами заочної та дистанційної форм навчання.

Підсумкова лекція – вид лекції, який використовують наприкінці вивчення навчальної дисципліни, блоку навчальних дисциплін, курсу тощо з метою підведення підсумків.

Кожен вид лекції у вищій школі можна прочитати, використовуючи різні методи. Н-д, на основі проблемного методу викладають так звану проблемну лекцію. Під час цієї лекції нові знання повідомляють через проблемність питання, завдання чи ситуації.

На основі методу наочності викладають так звану **лекцію-візуалізацію** (форма подачі лекційного матеріалу засобами аудіо-, відеотехніки).

На основі діалогічного методу викладають **бінарну лекцію** – різновид читання лекції у формі діалогу двох науково-педагогічних працівників (або як представників двох наукових шкіл, або як ученого і практика, викладача і студента і т.д.).

На основі методу пошуку помилок викладають так звану **лекцію із задалегідь запланованими помилками**, яка розрахована на стимулювання студентів до постійного контролю пропонованої інформації (пошук помилки: змістової, методологічної, методичної, орфографічної). Наприкінці лекції проводять діагностику слухачів і аналіз зроблених помилок.

На основі методу запитань і відповідей викладають **лекцію-конференцію**. Її проводять як науково-практичне заняття, із поставленою проблемою й системою доповідей, тривалістю 5-10 хв. Кожен виступ репрезентує логічно завершений текст, задалегідь підготовлений у межах запропонованої викладачем програми. Сукупність представлених текстів дасть змогу всебічно висвітлити проблему. Наприкінці лекції викладач підбиває підсумки самостійної роботи й виступів студентів, доповнюючи чи уточнюючи запропоновану інформацію, і формулює основні висновки.

Лекція-консультація може відбуватися за різними сценаріями. Перший варіант – за типом «запитання – відповіді». Лектор відповідає упродовж лекційного часу на запитання студентів за матеріалами всього розділу чи всього курсу. Другий варіант такої лекції, яку можна організувати за типом «запитання – відповіді – дискусія», є трояким сполученням: викладення нової навчальної інформації лектором, задавання запитань і організація дискусії у пошуку відповідей.

У ВНЗ, крім лекції, використовують також інші організаційні форми навчання: семінар, лабораторну роботу, науково-практичну конференцію, самостійну навчальну роботу студентів, виробничу практику, стажування в іншому вітчизняному чи закордонному ВНЗ.

Семінар. Важливою організаційною формою навчання є семінар. Його відмінність від інших форм у тому, що він орієнтує студентів на виявлення більшої самостійності у навчально-пізнавальній діяльності. Під час семінару поглиблюються, систематизуються й контролюються знання, здобуті в

результаті самостійної позааудиторної роботи над першоджерелами, документами, додатковою літературою тощо.

Семинар має такі дидактичні цілі: поглиблення, систематизація; закріплення знань, перетворення їх на переконання; перевірка знань; прищеплювання навичок і умінь СР з книгою: розвиток культури мовлення; формування вміння аргументовано обстоювати свої погляди, відповідати на запитання, слухати інших, формулювати запитання.

Залежно від способу проведення виокремлюють такі *види семінарів*: семінар-бесіда, семінар-заслуховування, семінар-диспут, семінар-прес-конференція тощо.

Семинар-розгорнута бесіда. На цьому семінарі тему ділять на невеликі за обсягом, але органічно пов'язані між собою питання, які формулюють як пізнавальні, проблемні завдання. Виконання одного завдання є підставою для виконання наступного, що дає змогу залучити до обговорення питань семінару якомога більше студентів. Добре, коли викладач заохочує слухачів виступати з уточненнями і доповненнями. Цей вид не передбачає підготовки письмових доповідей чи рефератів.

Семинар-розгорнута бесіда має таку структуру: організація групи – вступне слово викладача – власне бесіда – підведення підсумків.

Семинар-доповідь (повідомлення). Такий вид семінару потребує ґрунтовнішої підготовки, використання кількох джерел. Інколи заздалегідь необхідно провести певні дослідження, спостереження, обробити числовий матеріал. На семінарі доповідач послідовно викладає свої думки, аргументує їх вагомими фактами, ілюструє переконливими прикладами. Решта студентів уважно його слухають, щоб бути готовими до доповнень, підтверджуючи чи спростовуючи викладене. Цей вид семінару має великі педагогічні можливості, але для їх реалізації потрібна достатня активність студентів.

До семінару-повіді за змістом і методикою близький семінар, на якому обговорюють реферати й творчі письмові роботи. Для цього необхідно підбати про взаємне рецензування письмових робіт, ознайомитися з роботами і рецензіями на них, відібрати кращі для обговорення на заняттях.

Коментоване читання як самостійне семінарське заняття практикують рідко. Воно є ефективним за необхідності опрацювати певну наукову роботу. Основне завдання коментованого читання – навчити студентів глибоко аналізувати і правильно тлумачити науковий текст.

Семинар-розв'язування задач доцільний після засвоєння матеріалу з теми чи розділу курсу. Для цього відбирають задачі, щоб можна було на конкретних прикладах розкрити органічний зв'язок науки з життям, активізувати пізнавальну діяльність студентів, навчити чи розвинути навички користування довідковою літературою, документацією, даними періодичної преси.

Семинар-диспут захоплює студентів, пробуджує інтерес до предмета, сприяє глибокому засвоєнню навчальної інформації, виховує принциповість, розвиває логічне мислення, мовленнєву діяльність. Слід чітко й конкретно сформулювати тему й залучити до роботи всю групу. Перелік питань має містити явні й приховані суперечності, що спонукає думати, сперечатися,

доводити свою точку зору. Викладач має виявляти тактовність, коректність, уважність. За своєю структурою семінар-диспут містить вступне слово, власне дискусію, підбиття підсумків.

Семінар-конференція є найскладнішим видом семінару, тому придатний для використання у ВШ. Викладач наперед визначає тему, мету, завдання семінару, формулює основні, додаткові запитання, розподіляє між студентами, добирає літературу, проводить групові, індивідуальні консультації, перевіряє конспекти. Під час заняття одні виступають із доповідями, повідомленнями, інші доповнюють їх виступи, ставлять запитання, беруть участь у дискусії. Викладач спрямовує обговорення доповідей, ставить проблемні запитання, щоб викликати дискусію. Її проводять після вивчення певного розділу програми, використовуючи під час підготовки до нього тривалі спостереження, матеріали екскурсії, результати дослідів, додаткову літературу. Варто запрошувати на такі заняття фахівців з проблеми, що обговорюється.

Лабораторне заняття – форма організації навчання, яку проводять за завданням і під керівництвом НПП. Основні дидактичні цілі – експериментальне підтвердження вивчених теоретичних положень; експериментальна перевірка формул, розрахунків; ознайомлення із методикою проведення експериментів, досліджень.

Під час роботи в студентів формуються уміння спостерігати, порівнювати, зіставляти, аналізувати, робити висновки та узагальнення, самостійно проводити дослідження, користуватися різними прийомами вимірів, оформлювати результати у вигляді таблиць, схем, графіків тощо. Водночас у них формуються професійні вміння і навички користуватися різними приладами, апаратурою, системами та іншими технічними засобами у проведенні дослідів.

Практичне заняття – форма організації навчального процесу, під час якої за завданням і під керівництвом педагога студенти виконують практичну аудиторну чи позааудиторну роботу з будь-якого предмета; це один із видів лабораторних робіт у вищій школі. Головна мета його полягає у тому, щоб на практиці застосувати сформовані раніше вміння і навички, узагальнити й систематизувати теоретичні знання, засвоїти елементарні методи дослідницької роботи з фізики, хімії, біології тощо.

Практикум передбачає самостійне виконання практичних і лабораторних робіт. Для зручності його проведення студентів поділяють на групи. Складають також графік почергового виконання ними завдань, спостережень, експериментів. Практикумами завершують вивчення великих тем курсу, тому їх проводять переважно наприкінці семестру. Значну роль практичні заняття мають відіграти у вивченні спеціальних предметів, зміст яких спрямовано на формування професійних умінь.

Основна дидактична мета практичного заняття – закріплення й деталізація наукових знань, а головне – формування навичок і вмінь. Для проведення практичного заняття викладач готує методичні матеріали: тести для виявлення рівня оволодіння необхідними теоретичними положеннями; набір практичних завдань різної складності для розв'язування їх на занятті та дидактичні засоби.

Факультатив – навчальний предмет, курс, що вивчається студентами за бажанням із метою поглиблення знань (із поглибленого вивчення навчальних предметів, із вивчення додаткових дисциплін, із вивчення додаткової дисципліни із здобуттям спеціальності, міжпредметні).

Кожен вид залежно від дидактичної мети може бути теоретичним, практичним, комбінованим. Відповідно до типу факультативу формують групи, добирають форми й методи роботи.

Екскурсія як форма організації навчання виникла у XVIII – на початку XIX ст. На відміну від аудиторного заняття, екскурсія не може бути обмежена в часі. Головний її зміст полягає у сприйманні предметів і явищ в природній обстановці. Залежно від місця в навчальному процесі екскурсії поділяють: а) за відношенням до навчальної програми – на програмні та позапрограмні; б) за змістом – на тематичні й комбіновані; в) за часом проведення щодо матеріалу, який вивчають, – на вступні, поточні й підсумкові; г) щодо навчального предмета – на ботанічні, зоологічні, хімічні, фізичні та ін.

У процесі підготовки до екскурсії передусім визначають її об'єкт, ознайомлюються із ним, складають план, інструктують студентів (як поводитися під час екскурсії, як до неї підготуватися, як вести самостійні спостереження і яку виконати роботу).

Предметний гурток створюють із різних навчальних предметів (математики, фізики, хімії, літератури та ін.). Завданням предметних гуртків є поглиблення набутих знань, розвиток інтересів і здібностей. Окрім систематичних занять, учасників гуртків залучають до масових виховних заходів: тематичних вечорів, конкурсів, олімпіад, тижнів і місячників знань, випуску стіннівок, радіогазет, альманахів. Це сприяє поглибленню знань і підвищує інтерес до навчальних предметів не тільки учасників предметних гуртків, а й інших студентів.

Сутність консультацій полягає у поясненні студентам складних для пізнання й осмислення проблем. У консультуванні виникає потреба тоді, коли вони зустрічаються із певними труднощами під час самостійного опрацювання навчального матеріалу або виконання домашніх завдань. Консультуючи, викладач не дає готових відповідей, а спрямовує пізнавальну діяльність так, щоб студенти самостійно зрозуміли питання, виконали складне завдання. Консультування потребують і студенти, які успішно навчаються, намагаються розширити знання у певній галузі. Їм радять, яку використати наукову літературу, як її опрацьовувати. Це стосується і студентів, які займаються науково-пошуковою роботою.

Домашня навчальна робота. Її основним завданням є розширення і поглиблення знань, привчання до регулярної самостійної навчальної роботи, навчання самоконтролю, виховання самостійності, активності, почуття обов'язку та відповідальності.

До домашніх завдань належать робота з текстом підручника, виконання різноманітних вправ, письмових, графічних робіт, розв'язування задач. Нерідко рекомендують прочитати статтю у науково-популярному виданні, переглянути кінофільм, поспілкуватися на відповідну тему з певною особою,

поспостерігати за природним або побутовим явищем, провести дослід та ін. Не варто впродовж тривалого часу пропонувати однотипні завдання. Домашні завдання повинні містити елемент новизни, передбачати нові варіанти їх виконання. Інколи доцільно давати індивідуальні завдання, які допомагають усунути прогалини в знаннях. Таку роботу пропонують і сильнішим студентам, щоб підтримувати інтерес до певного виду роботи.

Навчальний час, відведений для самостійної роботи студентів, регламентується робочим навчальним планом і повинен становити не менше 1/3 та не більше 2/4 загального обсягу навчального часу, відведеного для вивчення конкретної дисципліни.

Індивідуальні заняття є важливою формою організації навчального процесу. Вони передбачають створення умов для якнайповнішої реалізації творчих можливостей студентів. Індивідуальні завдання студент виконує самостійно, викладач надає йому лише консультативну допомогу. До таких завдань належать реферат, курсова та дипломна роботи.

Реферат, як правило, це – короткий письмовий виклад основних висновків учення, наукової праці, дослідження, змісту книги або огляд друкованих джерел з певної теми. На навчальному занятті зміст реферату доповідає його автор.

Курсова робота є формою комплексного вирішення конкретної фахової проблеми і призначена для закріплення, поглиблення й узагальнення знань, одержаних студентами під час навчання. Тематика курсових робіт має відповідати програмі навчальної дисципліни, практичним потребам конкретного фаху. Студент виконує її під керівництвом кваліфікованого викладача, захищає перед комісією у складі двох-трьох викладачів кафедри за участю керівника роботи.

Навчальна конференція також є організаційною формою навчання, яка забезпечує педагогічну взаємодію викладача і студента. Вона спрямована на розширення, закріплення та вдосконалення знань. Підготовка до конференції починається з визначення теми, добору питань, які розкривають обрану тему. Головне в конференції – вільне, відверте обговорення проблемних питань. Конференція за своїми особливостями близька до семінару, є його розвитком, тому методика її проведення подібна до методики проведення семінарів.

У процесі навчання використовують **ігрові методи**. Гру в освітньому процесі розглядають як довільну, внутрішню мотивовану діяльність, що передбачає гнучкість у розв'язанні питання про те, як використовувати той чи інший предмет, звертаючись до свого минулого, орієнтуючи себе до сьогодення й прогнозу майбутнього. В інноваційних іграх використовують найрізноманітніші засоби й методи роботи.

Дідові ігри – найскладніша форма ігрових занять, під час яких імітують колективну професійну діяльність. Вони мають значні дидактичні можливості, оскільки забезпечують закріплення й комплексне застосування знань, здобутих під час вивчення різних дисциплін (інтеграційна роль ігор); формування чіткої уяви про професійну діяльність з обраної спеціальності; розвиток навичок ефективного управління реальними процесами.

Професійні ігри призначені для розвитку творчого мислення, формування практичних навичок та вмінь, вироблення індивідуального стилю спілкування й поведінки під час колективного розв'язання завдань. Вони певною мірою відображають репетицію елементів професійної діяльності.

Соціально-психологічний тренінг розглядають як своєрідний спосіб формування знань та окремих навичок у сфері спілкування, форм їхньої відповідної корекції через групову практику психологічного впливу, що заснована на активних методах групової роботи.

Дидактична мета другої групи – організаційних форм практичної підготовки – формування у студентів професійних навичок, практичних умінь, необхідних для виконання завдань.

До третьої групи – організаційних форм самостійної роботи – належить робота з друкованими джерелами (підручниками, навчальними посібниками, інструкціями, настановами, самостійне вправлення, самостійне вивчення певних питань, участь у роботі гуртків, експериментально-дослідницька робота, самостійний перегляд телепередач, тематичних кінофільмів, прослуховування радіопередач та ін.

Мета самостійної роботи студентів – самостійне вивчення, закріплення й поглиблення раніше здобутих і нових знань, набування практичних навичок і умінь.

Дидактичні цілі самостійної роботи:

- закріплення, поглиблення, розширення й систематизація знань, здобутих під час аудиторних занять;
- самостійне оволодіння новим навчальним матеріалом;
- формування професійних навичок і вмінь;
- формування вмінь і навичок самостійної розумової праці;
- розвиток самостійності мислення, творчого підходу до розв'язання поставлених завдань; самоосвіта.

До четвертої групи – організаційних форм контрольних заходів – належать іспити (заліки), модульний контроль, контрольні роботи, контрольна перевірка оволодіння професійними знаннями, навичками і вміннями з різних предметів, розв'язання кваліфікаційних завдань, захист.

2. Методика викладання лекції у вищій школі

Значне місце у підготовці фахівців з вищою освітою належить лекціям.

Лекція (лат. *lectio* – читання) – систематичне, наукове і послідовне викладення навчального матеріалу, будь-якого питання, теми, розділу, предмету, методів науки. Слово «лекція» латинського походження і в перекладі українською мовою означає «читання». Традиції викладання матеріалу через дослівне читання раніше написаного тексту (конспекту) припадає на університети Середньовіччя. І сьогодні, наприклад, в Англії вважають обов'язковим, щоб професор університету приходив на заняття з текстом лекції і користувався ним, викладаючи матеріал.

В інших країнах ця традиція втратила своє значення, і поняття «лекція» означає не тільки читання раніше підготовленого тексту, а радше специфічний метод чи форму (за різними класифікаціями) вивчення матеріалу.

Мета лекції полягає у допомозі студентам оволодіти методами самостійної роботи з підручниками, посібниками, першоджерелами. Провідна роль лекції у викладанні навчальних дисциплін пов'язана з їх змістовим аспектом, організаційними засадами та методичними особливостями. Основний зміст лекції складають центральні методологічні, теоретичні й практичні проблеми. Розкривають у лекції не всі питання теми, а найважливіші, найсуттєвіші, що вимагають наукового обґрунтування.

Лекції бувають навчальними (одна з основних форм навчального процесу й один з основних методів викладання у ВНЗ) і публічними (одна із основних форм пропаганди й поширювання політичних і наукових знань).

Варто зазначити, що лекція потребує відповідного голосового оформлення; відпрацювання міміки й жестів, репетиції (перед дзеркалом і з магнітофоном) із хронометруванням часу всієї лекції та окремих її частин.

Науково-педагогічному працівникові відомо, що за своєю дидактичною сутністю лекція постає і як а) організаційна форма навчання – специфічний спосіб взаємодії викладача і студента, у межах якого реалізують різноманітний зміст і різні методи викладання; і як б) метод – викладання навчального матеріалу в систематичній та послідовній формі.

Розвиток лекційної форми від класичної інформаційної до лекції проблемного характеру (лекція-діалог, лекція-прес-конференція тощо) відтворює реальні форми взаємодії викладача і студента, які обговорюють теоретичні питання.

За допомогою таких лекцій педагог закладає перехід від простої передачі інформації до активного засвоєння змісту навчання із залученням механізмів теоретичного мислення і всієї структури психічних функцій. У цьому процесі зростає роль діалогічної взаємодії і спілкування під час лекції, посилюється значення соціального контексту у формуванні професійно важливих якостей особистості майбутнього спеціаліста.

Педагоги зобов'язані домогтися практичного втілення низки вимог, що характеризують сучасну ефективну лекцію як організовану форму, активний метод і психологічну технологію спільної освітньої діяльності зі студентами:

- високий науково-теоретичний і соціально-культурний рівень лекції;
- триланкова структура кожної лекції: вступ (завдання і план роботи), основна частина (дедуктивна або індуктивна побудова змістового викладу) і висновки (підсумки, узагальнення, рекомендації);
- жвава і цікава подача змісту лекції, що посилюється чіткістю вимови, граматичною та стилістичною правильністю живого мовлення лектора, а також умілим використанням допоміжних засобів – інтонації, міміки, жестів;
- повідомлення на лекції не лише теоретичних знань (теорії, закони, закономірності, поняття тощо), а й соціально-унормованої (плани, проекти, програми, технології, методики) та культурно-ціннісної інформації (ідеї, ідеали, переконання, оцінки, вірування, мотиви та ін.);

■ економне використання лекційного часу завдяки вибору оптимального темпу викладення освітнього змісту, підготовки проблемних запитань студентам задля налагодження оперативного зворотного зв'язку, щоб бачити, як відбувається процес розуміння у студентській аудиторії;

■ широке застосування графічно-символічних засобів (моделі, схеми, таблиці, креслення, символи, графіки, формули) для підтвердження чи спростування будь-якої значущої теоретичної засади або повного методологічного положення;

■ професійна робота з психоемоційним настроєм аудиторії.

Будь-яку лекцію готують і проводять відповідно до основних *дидактичних принципів*: науковості; системності і систематичності; наочності; формування пізнавальної активності слухачів; групового й індивідуального підходу; навчання на високому рівні складності; міцності оволодіння знаннями, навичками і вміннями.

Основна мета лекції – дати систематизовані основи наукових знань із навчальної дисципліни, розкрити стан і перспективи прогресу в конкретній галузі науки і техніки, сконцентрувати увагу на найбільш складних і вузлових питаннях. Добре підготовлена й прочитана лекція активізує пізнавальну діяльність слухачів, спонукає до роздумів над проблемами, що їх висуває та чи інша наука, до пошуку відповідей на запитання, які виникають, а також формує у них творче мислення.

Можливе проведення окремих лекцій з проблем, які стосуються конкретної навчальної дисципліни, але не охоплені робочою навчальною програмою. Такі лекції проводять провідні вчені або фахівці для студентів і працівників ВНЗ в окремо наданий час.

Структура академічної лекції. На початку лекції викладач має усно повідомити тему й мотивувати її значення; чітко сформулювати мету й завдання лекції; дати змогу студентам записати тему, план і літературу (з анотаціями й завданнями).

Вступна частина – план – основні питання лекції, зв'язок з попередньою лекцією, ознайомлення з темою; викладення основних положень з акцентованими висновками за кожним окремо; підбиття підсумків – загальний висновок. Лекцію потрібно читати зрозумілою для студентів мовою, незнайомі слова і терміни роз'яснювати, не варто перенасичувати лекцію наукоподібними термінами й модними іноземними словами. Текст лекції має бути логічним, простим і зрозумілим.

Будь-який вид лекції є носієм певних *функцій навчання*.

Освітня функція лекції забезпечує можливості для оволодіння змістом навчального матеріалу на рівні історичного досвіду й ознайомлення з новими досягненнями науки, усвідомлення перспективи подальшого розвитку наукових пошуків у відповідних галузях, а також розкриття можливостей використання конкретних знань у професійній діяльності. Одночасно лекція допомагає студентам ознайомитися з літературою, тенденціями наукових пошуків учених, науковими школами, привести наукову інформацію в систему.

Розвивальна функція зумовлена необхідністю забезпечити оптимальні умови для інтелектуального розвитку особистості через залучення її в активну розумову діяльність. Розвиток і навчання – взаємопов'язані процеси. Розумовий розвиток – передумова успішності навчання, але й навчання, зі свого боку, сприяє розвитку.

У процесі здобування інформації значна її кількість випадає з пам'яті. Важливо, що залишиться. Суттєво, аби був певний поступ в інтелектуальному розвитку. Тому на лекції треба вдаватися до таких прийомів, які б спонукали кожного студента до активного мислення у всіх його виявах.

Виховна функція лекції дає змогу формувати в майбутніх фахівців морально-духовні якості через зміст навчального матеріалу й налаштування студентів на конкретну пізнавальну діяльність. Зміст матеріалу має сприяти формуванню наукового світогляду, соціальної зрілості, громадянської відповідальності, естетичних почуттів і естетичної культури, працелюбності. На кожному занятті (передусім лекції) потрібно створити оптимальні умови для розв'язання мікрозавдань морального, розумового, трудового, естетичного і фізичного виховання.

Організуюча функція особливо важлива з погляду мобілізації студентів на навчальну діяльність. На лекції студент має отримувати психолого-педагогічне спрямування для організації усіх ланок своєї діяльності.

Мотиваційна функція лекції полягає у спонуканні студентів до навчальної самостійної діяльності щодо оволодіння професійними знаннями, навичками і вміннями, до постійного пошуку нових знань, до професійної та громадської активності, розвитку і формування позитивних інтересів та ін.

Гедоністична функція полягає у тому, що вона має викликати позитивні емоції, естетичну насолоду від процесу здобуття знань і змісту лекційного матеріалу, спілкування з лектором і загалом викликати задоволення.

На кожній лекції педагог має дбати про створення оптимальних умов для реалізації зазначених функцій. Наприклад, вивчаючи тему «Розвиток і формування особистості», безпосередньо в лекції з погляду освітньої функції необхідно ознайомити студентів з науковими поняттями «людина», «особистість», «індивідуальність», «розвиток», «спадковість», «види розвитку»; розкрити сутність різних поглядів на питання про місце, роль біологічних і соціальних чинників, що впливають на розвиток; продемонструвати новітні наукові тенденції у розв'язанні складних проблем фізичного, психічного, соціального розвитку, їхню значущість для розв'язання виховних завдань.

Загально-дидактичні вимоги до лекції у вищій школі. *По-перше*, зміст лекції має відповідати робочій навчальній програмі, відображати найновіші досягнення науки, висвітлювати перспективи подальшого розвитку наукових пошуків.

По-друге, у лекції мають реалізовуватися вимоги загально дидактичних принципів навчання: науковості, систематичності й послідовності, свідомості, активності й самостійності, наочності, зв'язку змісту навчального матеріалу з професійною діяльністю, доступності, емоційності.

По-третє, потрібно забезпечити логічно-доцільну структуру лекції відповідно до змісту навчального матеріалу.

По-четверте, лекція має сприяти активізації мисленнєвої діяльності студентів задля їх інтелектуального розвитку.

По-п'яте, у лекції доцільно виокремлювати певні компоненти змісту для самостійного опрацювання студентами з належним методичним забезпеченням.

Педагог має завчасно підготувати новий текст лекції, постійно удосконалювати, поліпшувати її, доповнювати, додавати новий матеріал, проектувати перебіг. Однією з важливих вимог лекції є її емоційність. Рациональний та емоційний компоненти мають бути збалансованими. Необхідно враховувати особливості студентської аудиторії. Таку саму лекцію треба подавати по-різному залежно від профілю ВНЗ, факультету, курсу, форми навчання. Особливо уважно треба ставитися до читання лекцій першокурсникам, урахувати їх недостатню адаптованість. Певна специфіка властива й викладенню лекцій студентам заочної форми навчання. Не варто викладати матеріал дослівно до писаного тексту. Живе, імпровізоване усне мовлення студенти сприймають і засвоюють набагато легше, ніж письмове, книжне. Лекція має бути літературно правильною, виразною, простою, образною, доступною; стиль – лаконічним, конкретизованим, предметним.

Психолого-педагогічні вимоги до проведення лекції у вищій школі. Підготовлений текст лекції є лише матеріалом до неї. Якщо викладач читає текст у кімнаті без слухачів, то й це ще не лекція. Лекцією є академічне дійство, у якому беруть участь педагог і студенти. Методика і техніка проведення лекції потребують розв'язання багатьох різноманітних питань.

Психолого-педагогічні аспекти, які окреслюють методику і техніку оптимальності лекційного дійства:

- педагог має володіти технікою організації студентів на оптимальну діяльність на лекції;

- неабияке значення має зовнішність викладача: одяг, взуття, зачіска, біжутерія тощо. Викладач постійно має тримати себе на рівні належної культури в одязі, зовнішності, використанні додаткових атрибутів, бути взірцем для студентів;

- перед початком лекції важливо сконцентрувати увагу студентів на сприйнятті навчального матеріалу. Цікаві запитання сприяють гальмуванню нервових збуджень у корі головного мозку від попередніх подразників і допомагають думати в бажаному напрямі. Доцільно також вдаватися до актуалізації опорних знань, які є передумовою розуміння нового навчального матеріалу лекції;

- необхідно чітко сформулювати тему лекції, визначити мету, вказати (якщо це можливо) професійну спрямованість навчального матеріалу; ознайомити з основними питаннями, які буде розглянуто; надати студентам список наукової літератури з коментарями про методику використання джерел;

- ефективність лекції як методу навчання значно зростає, коли педагог використовує опорні сигнали: малюнки, таблиці, схеми, специфічні вправи, ключові слова;

■ важливим чинником, який впливає на ефективність лекції, є мовна культура педагога. Щодо цього потрібно виокремити кілька аспектів.

Перший – *стилістичні особливості мовлення*. Традиційно виокремлюють низку функціональних стилів: художній, офіційно-діловий, газетно-публіцистичний, науковий, рольовий. Для академічної лекції характерними мають бути науковий і розмовний стилі. Водночас у мовленні лектора можуть бути елементи і публіцистичного, і художнього стилів.

Другий – *правильність мовлення*. Правильність мовлення визначають за його відповідністю мовним нормам. Тому будь-яке порушення цих норм зумовлює внутрішній опір аудиторії, знижує авторитет лектора. Чітке дотримання мовних норм – складова педагогічної культури викладача.

Третій – *багатство мови*. Мова педагога-лектора, який досконало нею володіє, вирізняється оригінальністю, різноманітністю, гнучкістю, лексичним багатством, умінням вільно користуватися усіма її ресурсами, мелодійністю, тональністю. Багатство мови – показник високої загальної культури лектора, його ерудиції, досвіду.

Четвертий – *лаконічність*. Важливо дбати про зрозумілість, стиль – стислий, виразний, уникати багатослів'я, за яким важко побачити, відчувати головну думку. Необхідно прагнути зрозумілості мовлення. Точність, виразність мовлення залежить передусім від того, наскільки глибоко і ґрунтовно педагог засвоїв матеріал своєї лекції.

П'ятий – *емоційність мовлення*. Як уже йшлося, академічну лекцію не треба позбавляти експресивності. Експресія – виразність, підкреслене виявлення почуттів, переживань. Експресивна мова лектора викликає певні емоції у студентів і надає мовленню емоційності, виразності, спонукає до емоційного збудження слухачів.

Шостий – *володіння технікою мовлення*. *По-перше*, педагог має досконало знати побудову голосового апарата, фізіологічні особливості його функціонування, догляд за ним. *По-друге*, розрізняти типи дихання (фізіологічне і фонаційне) та види дихання (ключичне, реберне, діафрагмальне). *По-третє*, володіти технікою дихання. *По-четверте*, уміти структурувати текст, робити наголоси (орфографічний, логічний), розрізняти мовленнєві паузи (психологічну, логічну, гастрольну, повітряну).

Сьомий – у процесі читання лекції необхідно дбати, щоб «політ» голосу лектора поширювався на всю аудиторію. Звуки мають «летіти» на рівні голів студентів. Якщо їх політ здійснюватиметься на рівні робочих столів, їх «зупинятимуть» меблі; вище – губитимуться десь під стелею.

Восьмий – *сила і тональність голосу*, яка часто залежить від кількості студентів в аудиторії. Упродовж лекції сила і тональність мають змінюватися. З метою акцентування уваги студентів на важливості окремих наукових положень силу голосу необхідно збільшувати, тональність змінювати. Монотонність мовлення лектора стомлює студентів, відволікає їхню увагу.

Дев'ятий – *місце педагога в аудиторії*, коли він читає лекцію. Можна спостерігати випадки, коли лектор під час читання лекції поважною ходою рухається по аудиторії і ніби сам із собою розмірковує про певні явища чи

проблеми. У такому випадку увага студентів рухається за джерелом інформації. Це веде до розсіювання уваги, до втоми. Педагог має перебувати перед студентами у колі уваги (кафедра, дошка). Лише іноді, коли студенти перемальовують схему, таблицю, можна пройтися між рядами столів, щоб проконтролювати їхню роботу.

Читаючи лекцію, викладач має охоплювати поглядом усю аудиторію, психологічно тримати її в стані розумової діяльності, час від часу концентруючи увагу на окремих слухачах. Не можна, щоби викладач, читаючи лекцію, був захоплений лише своєю персоною, очі спрямовані у вікно або в якусь частину аудиторії.

З погляду ефективності навчального процесу у вищій школі всі студенти мають вести конспективні записи змісту лекцій. У процесі конспектування студент слухає, записує, аналізує, у результаті чого працює слухова, зорова, моторна, оперативна пам'ять. Така послідовність забезпечує систематичність опрацювання навчального курсу, сприяє не лише міцності знань, а й впливає на формування професійної культури майбутнього фахівця.

Опрацьовуючи зміст теми, варто розкрити сутність основних питань, особливо тих, які є складними для самостійного розуміння і зміст яких недостатньо розкритий у навчальних посібниках, а решту пропонувати для самостійного вивчення. Потрібно рекомендувати залишити певну кількість сторінок у зошиті для записів результатів самостійної праці; дати методичні поради, де віднайти необхідну інформацію, як її опрацювати, на що звернути особливу увагу.

Академічна лекція має містити не лише інформаційний, змістовий потенціал, а й соціально-педагогічний, що вимагає від викладача високої педагогічної культури і професійної майстерності.

Основи методичної побудови різних видів лекцій. Уже йшлося про те, що в педагогічній практиці вищої школи використовують такі певні види лекцій, за допомогою яких викладач закладає перехід від простого передавання інформації до активного засвоєння змісту навчання із залученням механізмів теоретичного мислення і всієї структури психічних функцій.